تاریخ دریافت مقالـه: ۱۳۹۶/۰۱/۲۳
تاریخ پذیرش نهایـی: ۱۳۹۶/۱۰/۲۸

تحلیل علیّت و عاملیّت در دگرگونی‌های دو دهۀ اخیر قالی ایران

(مناطق مورد مطالعه: خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی)*

دکتر مجیدرضا مقنی پور
استادیار گروه هنر دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز
دکتر محسن مراثی(نویسنده مسئول)
استادیار گروه پژوهش هنر دانشکده هنر دانشگاه شاهد
Email: marasy@shahed.ac.ir
دکتر محمدرضا مریدی
استادیار پژوهشی دانشگاه هنر تهران

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶
۱۲۱

■ **چکیده:**

در بسیاری از پژوهش‌ها و مطالعات مرتبط با هنرهای کاربردی ایران و از جمله قالی به علت نادیده گرفتن بخشی از ابعاد و مؤلفه‌های علیتی و عاملیتی (شکل‌یافته بر مبنای تعاملات و مناسبات میان علل، شرایط و کاگزاران تولید) تحلیل‌های مبهم و ناقصی از موجودیت و دگرگونی‌های آن‌ها ارائه می‌شود؛ با توجه به جایگاه ویژه و ممتاز قالی ایران در میان هنرهای کاربردی (به علت دارا بودن توأمان کارکردهای زیبایی‌شناختی، مصرفی و اقتصادی)، شناخت نظام‌مند این ابعاد و مؤلفه‌ها در روند تکوین و تغییر قالی در گسترۀ جغرافیایی و تاریخی مشخص می‌تواند الگوهای تحلیلی و تبیینی کارآمدی در اختیار متولیان امر برنامه‌ریزی و مدیریت این محصول و نیز تولیدکنندگان بگذارد. این پژوهش با رویکردی میان‌رشته‌ای و روش توصیفی ـ تحلیلی به تبیین نوع و شکل تأثیرگذاری ابعاد و مؤلفه‌های علیتی و عاملیتی بر ابعاد فرمی، فنی، کمی و نیز فرایندی خلق قالی یک منطقه پرداخته است. پیکرۀ مطالعاتی در این پژوهش از یک سو شامل قالی‌ها و مناطق قالیبافی است و از سوی دیگر عاملیت‌هایی را در بر می‌گیرد که به شکلی «سازمانی» در عرصۀ تولید قالی فعال هستند. روش نمونه‌گیری قالی‌ها و حوزه‌های قالیباف، روش احتمالی یا تصادفی طبقه‌بندی‌شده است و انتخاب عاملیت‌ها نیز به صورت گزینشی بر مبنای سابقۀ فعالیت، ضریب نفوذ و نیز گستردگی فعالیت آن‌ها در دو دهۀ گذشته انجام گرفته است. حوزۀ جغرافیایی این پژوهش مناطق خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی در نظر گرفته شده است. نتایج این پژوهش مشخص کرد که موجودیت یک قالی در شرایط معمول رابطۀ تنگاتنگی با علیت‌های (علل و شرایط) آن دارد؛ اما دگرگونی‌ها و تغییرات قالی در ابعاد مختلف آن در دوران اخیر بیشتر متأثر از فعالیت عاملیت‌ها (کارگزاران) بوده است. عاملیت‌های تولید قالی در یک منطقه علاوه بر ایفای نقش متغیر مستقل و تأثیرگذار بر ابعاد قالی یک منطقه، می‌توانند به عنوان متغیری وابسته نیز حضور پیدا کنند؛ در این شرایط متغیر مستقل می‌تواند ابعاد مختلف علیتی یا دیگر عاملیت‌های سرنمون و رقیب باشد.

واژه‌های کلیدی: قالی، عاملیّت، علیّت، جغرافیا، سازمان

* این مقاله برگرفته از رسالۀ دکترای پژوهش هنر دانشگاه شاهد با عنوان «تحلیل علیت و عاملیت در هنرهای کاربردی ایران (نمونۀ مورد مطالعه: قالی)» است که توسط مجیدرضا مقنی‌پور و به راهنمایی دکتر محسن مراثی و مشاورۀ دکتر محمدرضا مریدی نگاشته شده است.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

■ مقدمه

قالی ایران با داشتن توأمان کارکردهای مصرفی، اقتصادی و زیبایی‌شناختی از جایگاه ویژه و ممتازی در میان هنرهای کاربردی برخوردار است. وجود طرح‌ها و نقوش متنوع با شاخصه‌های فرمی و معنایی گسترده، تولید بالا در دوره‌های زمانی مختلف و نیز تنوع مناطق جغرافیایی تولیدکنندهٔ قالی، الگوهای متنوعی را برای خلق، عرضه و استفاده از این محصول فراهم آورده است (ژوله، ۱۳۹۲). به طوری که شناسایی این الگوها در گسترهٔ زمانی و مکانی و تحلیل دقیق آن‌ها بر مبنای مؤلفه‌های علیتی و عاملیتی، می‌تواند تصویر روشنی از نوع و شکل تأثیرِ علل و عوامل مختلف در روند تکوین و شکل‌گیری و نیز دگرگونی‌های این آثار ارائه دهد. مقصود از «عاملیت» در این پژوهش تمامی شکل‌های انسانی (افراد، گروه‌ها، ارگان‌ها و...) هستند که به شکلی سازماندهی‌شده در فرایند تولید یک محصول (اثر) دخیل هستند (جل ۱۳۹۰). «علیت» نیز مجموعه دلایل و علت‌های اولیه‌ای است که موجودیت یک اثر یا پدیده (هنری) و نیز تغییراتِ آن را در سطوح مختلف شکل می‌دهد و مقصود از موجودیت، هویتی عینی و ذهنی است؛ یعنی هم آن موجودیتی که با حواس قابل درک است و هم آنچه از پیکرهٔ مورد نظر در ذهن جا افتاده و مانده است (محسنی، ۱۳۷۲). لذا در این‌جا «علیت» و «عاملیت» به عنوان مفاهیمی در نظر گرفته می‌شود که در تحلیل و تبیین دگرگونی‌ها و تغییرات آثار و پدیده‌ها حضوری گسترده دارند؛ به شکلی که درک دقیق این دو مفهوم (در ارتباط با یک پیکرهٔ مطالعاتی خاص) به ادراک کامل‌تری از چیستی اثر و تحولات آن می‌انجامد و بر همین مبنا می‌توان ادعا کرد که ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و فنی قالی یک منطقه و نیز الگوهای فرایندی خلقی و تولیدی آن بر مبنای همین مؤلفه‌های علیتی و عاملیتی شکل می‌گیرد. پیکرهٔ مطالعاتی این پژوهش قالی و به شکلی صحیح‌تر «موجودیت و نیز دگرگونی‌ها و تغییرات» آن را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر، در این مقاله ارائهٔ الگویی نظری برای تبیین چگونگی تأثیر علل، شرایط و نیز عاملیت‌های (کارگزاران) مختلف در موجودیت‌ها و دگرگونی‌های این محصول دنبال می‌شود.

• سؤالات پژوهش:

ـ ابعاد و مؤلفه‌های عملیاتی مفاهیم علیت و عاملیت در مورد پیکرهٔ مطالعاتی این پژوهش کدام‌اند؟

ـ نوع و شکل تأثیرِ ابعاد و مؤلفه‌های علیتی وعاملیتی بر قالی یک منطقه چگونه است؟

• روش‌شناسی:

این مقاله اهدافی بنیادی را در پی دارد، به دیگر سخن این پژوهش به دنبال ارائهٔ تصویری نظری از مناسبات و تعاملات میان علل، شرایط و کارگزارانِ تولید قالی است؛ عمدهٔ روش تحقیق توصیفی ـ تحلیلی است که در مرحلهٔ تحلیل از روش‌های همبستگی نیز استفاده می‌شود. در این پژوهش محقق به دنبال چگونگی پیکرهٔ مطالعاتی است؛ به بیانی دیگر این نوع تحقیق وضع موجود را بررسی می‌کند و به توصیف نظام‌مند وضعیت فعلی آن می‌پردازد، ویژگی‌ها و صفات آن را مطالعه و بر مبنای اهداف پژوهش ارتباط بین متغیرها را بررسی می‌کند؛ که در این صورت (مطالعهٔ ارتباط میان متغیرها و مفاهیم) پژوهش به لحاظ روش به سمت یک تحقیق همبستگی سوق پیدا می‌کند.

با توجه به نوع تحقیق و پیکرهٔ مطالعاتی، روش جمع‌آوری اطلاعات به دو صورت میدانی و کتابخانه‌ای خواهد بود. روش کتابخانه‌ای برای دستیابی به پیشینه و ادبیات تحقیق و گردآوری مبانی نظری مرتبط با مسئلهٔ پژوهش مورد استفاده قرار گرفته و روش میدانی نیز به منظور گردآوری اطلاعات در خصوص ابعاد و مؤلفه‌های مختلف علیتی و نیز شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فعالیت عاملیت‌های این عرصه به کار گرفته شده است. ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات بر اساس روش جمع‌آوری، کارت مشاهده و فرم پرسشنامه (برای اطلاعات میدانی) است. همچنین روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت ترکیبی کمی و کیفی است که این تحلیل‌ها در روش کمی با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS انجام گرفته است.

جوامع آماری این پژوهش در سه گروه مورد مطالعه قرار می‌گیرند که شامل قالی‌های

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

تولیدشـده، مناطـق قالیبـاف و ارگان‌هـا، گروه‌هـا و دیگـر عاملیت‌هایـی هسـتند کـه بـه شـکلی سـازمانی در عرصـهٔ تولیـد قالـی فعال‌انـد. فراینـد نمونه‌گیـری از حوزه‌هـا و مناطـق قالیبـاف آغـاز می‌شـود کـه در این‌جـا از روش نمونه‌گیـری احتمالـی یـا تصادفـی طبقه‌بنـدی اسـتفاده شـده اسـت؛ زیـرا ایـن حوزه‌هـا

■ چهارچوب نظری پژوهش

مسـئلهٔ مـورد مطالعـه در ایـن پژوهـش، بـا توجـه بـه اهـداف در نظـر گرفته‌شـده بـرای آن، رویکـردی «میان‌رشـته‌ای» را طلـب می‌کنـد. یکـی از اهـداف مطالعـات میان‌رشـته‌ای در حـوزهٔ علـوم انسـانی مشـاهدهٔ پدیده‌هـا، مکمل‌سـازی، تداخـل، ترکیـب

تصویر شمارهٔ ۱. مدل نظری پژوهش

بنـا بـه علـل مختلفـی از تجانـس و همگونـی برخـوردار نیسـتند؛ لـذا بـر اسـاس مؤلفه‌هـای مشـترک جغرافیـای طبیعـی، جغرافیـای انسـانی و جغرافیـای سیاسـی در گروه‌بندی‌هـای شـهری، روسـتایی و... دسـته‌بندی می‌شـود و بعـد از آن بـر مبنـای کمیـت و فراوانـی مناطـق قالیبـاف در هـر گـروه، نمونه‌هـا انتخـاب می‌شـود. انتخـاب عاملیت‌هـا نیـز، کـه بالاجبـار بایـد در حوزه‌هـای انتخابـی، فعـال باشـند، بـه صـورت گزینشـی انجـام می‌گیـرد کـه ایـن گزینـش بـر مبنـای سـابقهٔ فعالیـت، ضریـب نفـوذ و نیـز گستردگی فعالیـت آن‌هـا بـوده اسـت. سـرانجام انتخـاب نمونـهٔ قالی‌هـا نیز از میـان تولیـدات شـاخص «عاملیت‌هـا» بـه صـورت تصادفـی صـورت می‌گیـرد. محـدودهٔ جغرافیایـی مـد نظـر گرفته‌شـده در ایـن پژوهـش شـامل اسـتان‌های خراسـان شـمالی، رضـوی و جنوبـی بـوده اسـت کـه اصلی‌تریـن علـت انتخـاب ایـن محـدوده تنـوع علیت‌هـا و عاملیت‌هـای تولیـدی در حوزه‌هـای قالیبافـی آن اسـت. محـدودهٔ زمانـی پژوهـش نیـز تحـولات دو دهـهٔ اخیـر تولیـد قالـی در حوزه‌هـای جغرافیایـی مذکـور را در بـر می‌گیـرد. در مجمـوع در ایـن رسـاله تعـداد ۶۰۰ قالـی از ۶۰ عاملیـت فعـال مسـتقر در ۹ حـوزهٔ جغرافیایـی مـورد مطالعـه قـرار گرفتـه اسـت.

و نفـی تخصص‌گرایـی صـرف در حیطه‌هـای معیـن اسـت (ابراهیمـی، ۱۳۹۳: ۲۵). ایـن رویکـرد سـاختاری باورشـده از رشـته‌های گوناگـون دارد کـه فهـم و گسـترهٔ درک بیشـتری را بـرای رشـته‌های دیگـر رقـم می‌زنـد (رسـتمی، ۱۳۹۴: ۶۴). بـر ایـن اسـاس، و بـا توجـه بـه پیکـرهٔ مطالعاتـی و اهـداف پژوهـش، مـدل نظـری ایـن پژوهـش بـر مبنـای نظریه‌هـای ارائه‌شـده در شـاخه‌های علـوم جامعه‌شناسـی و انسان‌شناسـی هنـر شـکل یافتـه اسـت؛ کـه بـر ایـن اسـاس نظریـهٔ «تغییـرات اجتماعـی و فرهنگـی» گـی روشـه (روشـه، ۱۳۹۲) و نظریـهٔ «شـبکهٔ هنـر» آلفـرد جـل (جـل،۱۳۹۰) چهارچـوب نظـری ایـن پژوهـش را تشـکیل می‌دهنـد. در تصویـر شـمارهٔ ۱ مـدل نظـری پژوهـش قابـل مشـاهده اسـت.

■ مُعرف‌سازی[1] مفاهیم پژوهش

پیکـرهٔ مطالَعاتـی ایـن پژوهـش «قالـی ایـران» و بـه شـکلی صحیح‌تـر «موجودیـت و نیـز دگرگونی‌هـا و تغییـرات» آن اسـت؛ بـه عبـارت دیگـر، در ایـن

۱. معرف‌سـازی یـا مفهوم‌سـازی تعریـف شـاخصه‌هایی اسـت کـه بـا کمـک آن بتـوان ابعـاد مفهـوم را اندازه‌گیـری کـرد؛ مفهوم‌سـازی، برخـلاف یـک لفاظی محـض، بایـد مـا را بـه شـناختن امـر واقعـی هدایـت کنـد، کـه نقـش شـاخص‌ها در ایـن فراینـد همیـن اسـت (کیـوی و کامپنهـود، ۱۳۸۸: ۱۲۱و ۱۲۲).

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

پژوهش به دنبال تبیین چگونگی تأثیر علل، شرایط و نیز عاملیت‌ها (کارگزاران) در موجودیت‌ها و دگرگونی‌های این محصول است. «قالی» به عنوان یکی از اجزای مفهومی این پژوهش خود متشکل از چهار بُعد «فرمی»، «فنی»، «فرایندی» و «کمی» است و موجودیت و نیز تغییر و دگرگونی این محصول در یک منطقه بر مبنای موجودیت یا دگرگونی‌ها این چهار بُعد به صورت واحد یا ترکیبی پدیدار می‌شود. همچنین این ابعاد واجد تعاملات داخلی با خود نیز هستند؛ مثلاً تغییر در بُعد فنی یا فرایندی یک قالی موجب تغییراتی در بُعد فرمی محصول می‌شود. جدول شمارهٔ ۱، برخی از مؤلفه‌ها و شاخصه‌های مهم و مؤثر چهار بُعد فرمی، فنی، فرایندی و کمی قالی را نشان می‌دهد.

جدول شمارهٔ ۱. معرفی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های « تغییر» در قالی (منبع: نگارندگان)

	ابعاد	مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها
موجودیت و تغییرات قالی	بُعد فرمی	اندازه و تناسبات
		طرح و نقش (سبک نمایش، الگوی ساختاری، ارتباطات)
		رنگ (تعداد فام رنگی، نظام همنشینی رنگی)
	بُعد فنی	مواد اولیه (نوع و آماده‌سازی مواد اولیه)
		رجشمار
		مکانیزم بافت (شیوه پودکشی)
		نوع گره
		نوع چله‌کشی
	بُعد فرایندی	فرایند انتقال نقشه
		نوع تمرکز تولید
		نوع تعامل با کارفرما
	بُعد کمی	میزان تولید

مقصود از مفهوم «علیّت» مجموعه دلایل و علت‌های اولیه‌ای است که موجودیت پیکرهٔ مطالعاتی و نیز تغییرات آن را در سطوح مختلف شکل می‌دهد (روشه، ۱۳۹۲: ۱۳۱ـ ۱۲۷). برای شناسایی دقیق‌تر علیت‌های تأثیرگذار بر موجودیت و تغییرات قالی (در هر منطقه و هر دوره) می‌توان سه بُعد «کارکردی»، «جغرافیایی» و «تاریخی» را پیشنهاد داد. در این‌جا «کارکرد» مورد انتظار یک محصول (قالی) خود تا حد زیادی موجودیت آن را مشخص می‌سازد و تغییر و دگرگونی در این کارکرد موجب تغییر و دگرگونی در ابعاد مختلف این محصول خواهد شد. مثلاً تأکید بر کارکردِ مصرفیِ تابلوگونه و تزئینیِ صرف در مقابل کارکرد مصرفیِ به عنوان یکِ زیرانداز نرم، تمامی مؤلفه‌ها و شاخصه‌های یک قالی رَا تحت شعاع قرار می‌دهد.

«جغرافیا» از دیگر ابعاد علیتی تأثیرگذار بر قالی است؛ محیط طبیعی همواره امکاناتی برای انتخاب انسان عرضه می‌دارد تا وی مطابق نیازهای فرهنگی و زندگی خود از میان آن‌ها انتخاب کند (شکوهی، ۱۳۷۵). ابعادِ مختلف یک قالی در شرایط معمول می‌توانند به نوعی متأثر از شرایط محیطِ طبیعیِ پیرامون باشد (باباجمالی، ۱۳۹۱). مثلاً اندازهٔ یکِ قالی با توجه به کارکردِ آن، که به عنوان کفپوشی برای فضاهای مسکونی مورد استفاده قرار می‌گیرد، کاملاً متأثر از اندازهٔ فضای درونی معماری‌ای است که خود متأثر از شرایط محیط طبیعی آن منطقه است. درونگرا یا برونگرا بودن فضای معماری اندازه‌های متفاوتی را برای اتاق‌ها معین می‌سازد، به طوری که در مناطق سردسیر ابعاد اتاق‌ها کوچک‌تر و در مناطق مرکزی و گرمسیری ایران شرایط دگرگون است و این مسئله تأثیر مستقیمی بر اندازهٔ قالی‌های تولیدی دارد. همچنین در مناطق سردسیر، که قالی‌ها علاوه بر مفروش کردن فضاهای داخلی کارکردِ عایقی نیز دارند، به طور معمول ارتفاع پرزها (دنباله گره‌ها) بلندتر در نظر گرفته می‌شود و چون در این شرایط (بلند بودن ارتفاع پرزها) ظرافت طرح و نقش چندان مشخص نمی‌شود، قالی‌ها با تراکم نسبتاً پایینی بافته می‌شود که این مسئله و نیز مکانیزم‌های بافت هر منطقه سبب می‌شود تا نقوش روی قالی به شکلی نیمه‌گردان یا شکسته نمایان شوند. همچنین می‌توان دسترسی طبیعی هر منطقه برای تأمین و آماده‌سازی مواد اولیه را از دیگر تأثیرات علیتی جغرافیا بر قالی در نظر گرفت؛ از سوی دیگر سبکِ زندگی متأثر از جغرافیای هر منطقه، خود شرایطی را برای فرایندهای متفاوتِ تولید این محصول مهیا می‌سازد (ژوله، ۱۳۹۲). بسترهای تاریخی نیز به عنوان یک بُعدِ علیتیِ دیگر می‌توانند شرایط خاصی را برای تولیدِ قالیَ فراهم آورند. به مانند ابعادِ چهارگانهٔ قالی، در این‌جا نیز می‌توان برای

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

ابعاد مختلف مفهوم علیت، روابطی درون‌ساختاری متصور شد؛ مثلاً، همان‌گونه که اشاره شد، ممکن است جغرافیای طبیعی یک منطقه کارکردِ مصرفیِ خاصی را برای قالی‌های تولیدشده مشخص سازد یا پیشینهٔ بارز و درخشانِ تاریخی در قالیبافی در یک منطقه بر کارکردهایِ زیبایی‌شناسی و میراثیِ قالی‌های تولیدی امروز تأکید کند.

جدول شمارهٔ ۲. معرفی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های «علیت» در قالی (منبع: نگارندگان)

	ابعاد	مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها
علیت های قالی	بُعد کارکردی	کارکرد مصرفی (زیرانداز، تابلو، پرده و...)
		کارکرد اقتصادی و سرمایه‌ای
		کارکرد زیباشناختی و میراثی
	بُعد جغرافیایی	جغرافیای طبیعی منطقهٔ تولید
		جغرافیای انسانی منطقهٔ تولید
		جغرافیای سیاسی منطقهٔ تولید
	بُعد تاریخی	پیشینهٔ قالی و قالیبافی در منطقهٔ تولید

از دیگر مفاهیم کلیدی این مقاله «عاملیت» است و مقصود از آن در این‌جا تمامی شکل‌های انسانی (افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و...) هستند که به شکلی سازمانی در فرایند تولید و عرضهٔ قالی نقش دارند[1]. عاملیت‌ها بر مبنای اصول نظریه‌های سازمانی دارای ابعاد هویتی (داخلی)، راهبردی، سازماندهی و عملکردی هستند (رضائیان، ۱۳۸۷). عاملیت‌های اصلی در این‌جا مربوط به تولید قالی هستند اما در کنار آن‌ها عاملیت‌هایی تحت عناوین عاملیت‌های «سرنمون» و «رقیب» نیز قرار گرفته است. عاملیت‌های سرنمون مجموعه‌های نسبتاً موفق تولیدی در منطقه یا دیگر مناطق هستند که الگوهای مختلف هویتی، راهبردی، سازماندهی و عملکردیِ آن‌ها توسط عاملیت‌های تولیدی دیگر مورد تقلید قرار می‌گیرد. همچنین عاملیت‌های رقیب در مورد پیکرهٔ مطالعاتی این پژوهش می‌توانند به کلیهٔ مجموعه‌هایی اطلاق شود که در زمینهٔ تولید و عرضهٔ محصولات رقیب برای قالی فعال هستند که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به کارخانه‌های تولید فرش ماشینی، کفپوش‌ها، مبلمان و... اشاره داشت. جدول شمارهٔ ۳ ابعاد و برخی از مؤلفه‌های مفهوم عاملیت را نشان می‌دهد.

۱. عاملیت‌ها را می‌توان متناظر با مفهوم «کارگزاران» در نظریهٔ تغییرات اجتماعی و فرهنگی گی‌روشه در نظر گرفت.

جدول شمارهٔ ۳. معرفی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های «عاملیت» در قالی (منبع: نگارندگان، برگرفته از رضائیان، ۱۳۸۷)

	ابعاد	مؤلفه‌ها و شاخصه‌ها
عاملیت های قالی	بُعد هویتی	اندازه
		رسمیت
		پیچیدگی
	بُعد راهبردی	راهبرد رقابتی
		راهبرد انطباقی
		راهبرد اقتضایی
	بُعد ساختی	تفکیک عمودی (سلسله مراتب مدیریتی)
		تفکیک افقی (تفکیک بخش‌ها)
		تفکیک جغرافیایی
	بُعد عملکردی	نوع محصولات تولیدی
		تعامل با علیت‌ها

با مشخص شدن مفاهیم پژوهش و برخی سطوح عملیاتی آن‌ها، حال می‌توان بر مبنای شاخصه‌های به دست آمده به پی‌ریزی مرحلهٔ مشاهده پرداخت و سؤالات و گزینه‌هایی را در قالب فرم پرسشنامه و کارت مشاهده طراحی کرد. پیش از این و در معرفی جامعهٔ آماری و نمونه‌های مورد مطالعه در این پژوهش، آن‌ها را به سه دستهٔ قالی‌ها، حوزه‌های قالیباف و عاملیت‌ها تقسیم کردیم؛ در این مرحله، و پس از مشخص شدن ابعاد، مؤلفه‌ها و برخی شاخصه‌های به دست آمده در قالب جداول شمارهٔ ۱، ۲ و۳، ابزار کارت مشاهده به منظور جمع‌آوری اطلاعات از ابعاد مختلف قالی و فرم پرسشنامه با هدف کسب اطلاعات نظام‌مند در خصوص عاملیت‌های مرتبط با قالی تنظیم می‌شود. نوع سؤالات در کارت مشاهده به دو صورت باز و بسته است که در مجموع اطلاعات چهار بُعد فرمی (۹ سؤال)، فنی (۱۱ سؤال)، فرایندی (۵ سؤال) و کَمی (۴ سؤال) این محصول را در بر می‌گیرد. همچنین پرسشنامه‌ای که برای ثبت اطلاعات عاملیت‌های درگیر با قالی طراحی شده است شامل ۵۸ سؤال است؛ این سؤالات در مجموع محتوایی توصیفی یا ارزیابانه دارند و بر مبنای ابعاد مختلف یک شکل سازمانی، شامل ابعاد هویتی (۶ سؤال توصیفی)، ساختاری (۶ سؤال توصیفی، ۹ سؤال ارزیابانه)، راهبردی (۱۴ سؤال ارزیابانه) و عملکردی (۹ سؤال ارزیابانه با تأکید

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

بـر تأثیـر بـر کارکردهـا و ۸ سـؤال ارزیابانـه بـا تأکیـد بـر نـوع تعامـل بـا علیت‌هـا) طراحـی شـده اسـت. سـؤالات در این‌جـا بـه دو صـورت بـاز و بسـته (بـا متغیرهـای اسـمی و گسسـته بـه صـورتِ دارد / نـدارد و نیـز متغیرهـای طیفـی بـر مبنـای الگـوی پنج‌گزینـه‌ای لیکـرت) تنظیـم شـده اسـت. پاسـخگویان بـه ایـن پرسشـنامه‌ها کارشناسـان و مدیـران ارشـد عاملیت‌هـا هسـتند.

■ توصیف ویژگی‌های جغرافیایی حوزه‌های پژوهش

جغرافیـای ایـن پژوهـش ۹ حـوزهٔ قالیبـاف از مناطـق خراسـان شـمالی (۲ حـوزه)، خراسـان رضـوی (۵ حـوزه) و خراسـان جنوبـی (۲ حـوزه) را شـامل می‌شـود. در ایـن مرحلـه و بـه منظـور توصیـف ویژگی‌هـای طبیعـی و انسـانی ایـن حـوزه هـا، بـه دسـته‌بندی آن‌هـا بـر مبنـای واکاوی چنـد شـاخصهٔ مرتبـط بـا جغرافیـای طبیعـی و انسـانی پرداختـه می‌شـود. اصلی‌تریـن شـاخصهٔ جغرافیـای طبیعـی متغیـر «اقلیـم» اسـت کـه البتـه ایـن متغیـر خـود شـاخصه‌های دیگـری را در بـر دارد؛ در تعریـف، اگـر شـرایط جـوی موقـت و معینـی کـه بـرای مدتـی کوتـاه در یـک مـکان معیـن غالـب می‌شـود هـوا نامیـده شـود، اقلیـم یـک منطقـه مجموعـه‌ای از میانگین‌هـای شـرایط فـوق در درازمـدت بـرای آن منطقـه اسـت (زمردیـان، ۱۳۸۱). شـاخصه‌هایی مانند بارندگـی، درجـهٔ حـرارت، رطوبـت، تابـش خورشـید، سـرعت و شـدت بـاد و پدیده‌هایـی نظیـر یخبنـدان و... از عناصـر سـازندهٔ موقـت هـوا هسـتند. بدیـن ترتیـب، اقلیـم در یـک منطقـه میانگیـن کلـی عناصـر یادشـده بـرای زمانـی طولانـی اسـت. لازم بـه ذکـر اسـت کـه اقلیـم یـک منطقـه خـود تحـت تأثیـر عواملـی نظیـر عـرض جغرافیایـی، دوری و نزدیکـی بـه دریاهـا، ارتفاع، ناهمواری‌هـا و جهـت آن‌هـا، زنجیره‌هـای پرفشـار و کم‌فشـار و اشـکال گوناگـون جغرافیایـی اسـت (علایـی طالقانـی، ۱۳۹۲). همچنیـن در توصیـف جغرافیـای انسـانی ایـن حوزه‌هـا، مؤلفه‌هایـی ماننـد جمعیـت، تراکـم جمعیـت، پراکنـش سـبک زندگـی (شـهری، روسـتایی، عشـایری) و نیـز میـزان وابسـتگی اقتصـادی منطقـه بـه طبیعـت (بـر مبنـای رونـق یـا بی‌رونقـی کشـاورزی) مـورد بررسـی قـرار گرفـت (بدری‌فـر، ۱۳۹۲). جـدول شـمارهٔ ۴ بـر مبنـای مطالعـه و بررسـی نـوع حضـور شـاخصه‌های جغرافیایـی طبیعـی و انسـانی فوق‌الذکـر در محـدودهٔ مناطـق نه‌گانـهٔ ایـن پژوهـش تنظیـم شـده اسـت.

جدول شمارهٔ ۴. شاخص‌های سنجش وضعیت جغرافیایی مناطق (منبع: نگارنده)

	جغرافیای طبیعی									جغرافیای انسانی				
	میزان بارندگی سالیانه	میانگین دما	نوع آب و هوا				رونق کشاورزی			جمعیت(تقریبی)	تراکم جمعیت	پراکنش سبک زندگی		
			سرد کوهستانی	معتدل کوهستانی	نیمه‌بیابانی	بیابانی	کم‌رونق	متوسط	پررونق			شهری	روستایی	عشایری
بجنورد	۲۷۲	۱۳/۵		▯					▯	۳۲۸۴۹۰	۵۳/۳	۵/۵۵	۴۳/۳	۱/۲
اسفراین	۲۱۲	۱۲/۸		▯	▯			▯		۱۲۳۱۴۰	۲۴/۵	۲/۴۶	۵۲/۱	۷/۱
مشهد	۲۵۳	۱۴/۴		▯					▯	۳۰۶۹۹۴۰	۳۳۵	۳/۹۰	۹/۷	_
کاشمر	۱۹۷	۱۷/۹		▯			▯			۱۵۷۱۵۰	۴۰	۶۱	۳۹	_
نیشابور	۲۳۶	۱۴/۴			▯				▯	۴۳۳۱۰۰	۶۳/۲	۴/۶۲	۶/۳۷	_
تربت جام	۱۷۰	۱۵/۷			▯				▯	۲۶۲۷۱۰	۳۲/۳	۸/۴۷	۲/۵۲	_
تربت حیدریه	۲۶۸	۱۴/۳		▯	▯			▯		۲۱۰۳۹۰	۵۷/۱	۶/۶۶	۳/۳۳	۰۸/۰
بیرجند	۱۶۰	۱۷			▯	▯	▯			۲۳۰۴۹۰	۵۷/۵	۴/۷۷	۶/۲۲	_
طبس	۸۵	۲۳				▯	▯			۶۹۶۶۰	۱/۲	۳/۶۲	۷/۳۷	_

گلجام
دوفصلنامه علمی - پژوهشی انجمن علمی فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

■ تحلیل اطلاعات و داده‌ها

از اهداف اصلی این پژوهش، شناسایی شکل تأثیر علیت‌ها و عاملیت‌ها بر موجودیت و تحولات قالی در یک دوره و منطقهٔ مشخص است، بنابراین شناسایی همبستگی احتمالی میان شرایط محیطی، هویت و فعالیت عاملیت‌ها و ابعاد مختلف قالی‌های تولیدشده تحلیل‌های این پژوهش را در بر می‌گیرد[1]. در این بخش سعی بر آن است همبستگی احتمالی مهم‌ترین شاخصه‌های موارد سه‌گانهٔ فوق را مورد واکاوی قرار گیرد.

تحلیل همبستگی شاخصه‌های مختلف قالی با علیّت‌ها؛ روابطی که در این‌جا تحلیل می‌شود

شکل شمارهٔ ۲. تحلیل‌های سه‌گانهٔ همبستگی مفاهیم پژوهش

به دنبال آزمودن همبستگی شرایط محیطی و قالی است و به ترتیب عبارت‌اند از: تحلیل رابطهٔ اندازهٔ قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه، تحلیل رابطهٔ سبک نمایش نقوش قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه، تحلیل رابطهٔ نوع رنگرزی الیاف قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه، تحلیل رابطهٔ رجشمار قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه، تحلیل رابطهٔ شیوهٔ انتقال طرح قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه، تحلیل رابطهٔ نوع فرایند مکانی تولید قالی با رونق کشاورزی در منطقه، تحلیل رابطهٔ نوع فرایند زمانی تولید قالی با رونق کشاورزی در منطقه و تحلیل رابطهٔ نوع تعامل کارفرما و بافندهٔ قالی با رونق کشاورزی در منطقه.

بر اساس داده‌های جدول شمارهٔ ۵، کمترین میزان تابلو فرشبافی در مناطق معتدل کوهستانی مشاهده می‌شود؛ همچنین اکثر قالیچه‌ها نیز در

۱. اطلاعات مورد نیاز در خصوص شرایط قالیبافی مناطق قالیباف در قبل از محدودهٔ زمانی مورد نظر این پژوهش از طریق اطلاعات کتابخانه‌ای به‌ویژه پژوهش آقای تورج ژوله (۱۳۷۵) در خصوص فرش خراسان و نیز گزارش خانم صوراصرافیل (۱۳۷۹) در خصوص فرش جنوب خراسان به دست آمده است.

جدول شمارهٔ ۵. تحلیل رابطهٔ اندازهٔ قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه

		شرایط جغرافیای طبیعی			
		بیابانی	نیمه‌بیابانی	معتدل کوهستانی	جمع
اندازه قالی	تابلو	۴	۴	۱	۹
	قالیچه	۰	۳	۱۴	۱۷
	قالی	۸	۱۴	۱۰	۳۲
	جمع	۱۲	۲۱	۲۵	۵۸
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۳۳		sig ۰/۰۰۱	

همین مناطق تولید شده است که این مسئله را می‌توان با تأثیر ساختار معماری این مناطق بر شکل کارکردی تولیدات مرتبط دانست؛ همان‌گونه که تولید قالیچه در مناطق بیابانی رونق چندانی ندارد.

هر چند بر اساس اطلاعات جدول شمارهٔ ۶ نمی‌توان رابطه‌ای معنادار میان رواج سبک‌های گردان با شرایط جغرافیایی را متصور شد، اما مشاهده می‌شود که بیشترین سبک‌های نمایش شکسته نقوش و طرح‌ها مربوط به مناطق معتدل کوهستانی است. از دلایل این امر می‌توان به ویژگی‌های فنی قالی‌های تولیدشده در مناطق کوهستانی اشاره داشت که غالباً به صورت نیم‌لول یا تخت و با تراکم پایین بافته می‌شوند و خود این عامل نیز بی‌ارتباط با دسترسی‌های محیطی و سبک زندگی در این مناطق نیست.

طبق اطلاعات جدول شمارهٔ ۷ همبستگی چندانی میان جغرافیای طبیعی یک منطقه و

جدول شمارهٔ ۶. تحلیل رابطهٔ سبک نمایش نقوش قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه

		شرایط جغرافیای طبیعی			
		بیابانی	نیمه‌بیابانی	معتدل کوهستانی	جمع
سبک نمایش	گردان	۸	۱۸	۱۴	۴۰
	شکسته	۰	۳	۱۰	۱۳
	نیمه‌گردان	۴	۰	۱	۵
	جمع	۱۲	۲۱	۲۵	۵۸
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۳۲		sig /۰۰۱	

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

جدول شمارهٔ ۷. تحلیل رابطهٔ نوع رنگرزی الیاف قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه

		شرایط جغرافیای طبیعی			
		جمع	معتدل کوهستانی	نیمه‌بیابانی	بیابانی
نوع رنگرزی	رنگرزی طبیعی	۹	۴	۱	۴
	رنگرزی شیمیایی	۱۶	۹	۳	۴
	رنگرزی ترکیبی	۳۳	۱۲	۱۷	۴
	جمع	۵۸	۲۵	۲۱	۱۲
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۰۴ sig	۰/۲۱		

شیوهٔ رنگرزی الیاف در قالی‌های تولیدی آن منطقه، حداقل در تولیدات حال حاضر آن‌ها دیده نمی‌شود. لازم به ذکر است که بسیاری از تولیدکنندگان قالی، که در این پژوهش در مورد آن‌ها مطالعه شد، الیاف رنگرزی‌شده را به صورت آماده از کارگاه‌های غالباً شهری تهیه می‌کردند؛ همچنین با بررسی‌های انجام‌گرفته مشخص شد که میزان استفاده از رنگزاهای طبیعی یا شیمیایی بیشتر با نوع تولیدات و سابقهٔ عاملیت‌های تولیدی وابسته بود تا به عوامل محیطی.

تمامی تولیدات با رجشمار نسبتاً پایین (زیر ۳۴) در مناطق معتدل کوهستانی مشاهده می‌شود و رجشمارهای بالا (بیش از ۵۵) در مناطق بیابانی دیده می‌شود؛ در حال حاضر این رجشمار تنها در

جدول شمارهٔ ۸. تحلیل رابطهٔ رجشمار قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه

		شرایط جغرافیای طبیعی			
		جمع	معتدل کوهستانی	نیمه‌بیابانی	بیابانی
رجشمار	زیر ۳۰	۸	۸	۰	۰
	۳۰ تا ۳۴	۴	۴	۰	۰
	۳۴ تا ۳۹	۹	۲	۳	۴
	۴۰ تا ۴۴	۵	۰	۱	۴
	۴۵ تا ۵۴	۲۵	۸	۱۷	۰
	۵۵ و بالاتر	۴	۰	۰	۴
	جمع	۵۸	۲۲	۲۱	۱۲
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۱۹	۰/۲۹		

تولید تابلوفرش کاربرد دارد. عدم رونق کشاورزی در این مناطق را می‌توان عامل مهمی برای گرایش تولیدکنندگان و بافندگان به بافتن تابلو فرش و سایر قالی‌های ریزبافِ تجاری دانست (جدول شمارهٔ ۸).

از موارد تأمل‌برانگیز در داده‌های تحلیلی جدول ۹ می‌توان به رواج شیوهٔ کدگذاری در انتقال طرح‌ها در تمامی مناطق جغرافیایی اشاره داشت؛ لازم به ذکر است که شیوهٔ کدگذاری به طور معمول برای تولید تابلو فرش مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول شمارهٔ ۹. تحلیل رابطهٔ شیوهٔ انتقال طرح قالی با شرایط جغرافیای طبیعی منطقه

		شرایط جغرافیای طبیعی			
		جمع	معتدل کوهستانی	نیمه‌بیابانی	بیابانی
شیوه انتقال طرح	نقشه شطرنجی	۴۱	۱۴	۱۸	۹
	ذهنی باف	۷	۴	۳	۰
	کدگذاری	۱۲	۲	۵	۵
	جمع	۶۰	۲۰	۲۶	۱۴
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۴	۰/۲۶		

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، ارتباط معنادار و معکوسی میان رونق کشاورزی و رواج تولید متمرکز و کارگاهی در یک منطقه وجود دارد. به عبارت دیگر، در حوزه‌هایی که کشاورزی پررونقی وجود دارد، قالیبافی کمتر به عنوان حرفهٔ ثابت

جدول شمارهٔ ۱۰. تحلیل رابطهٔ نوع فرایند مکانی تولید قالی با رونق کشاورزی در منطقه

		رونق کشاورزی			
		جمع	پر رونق	متوسط	کم‌رونق
فرایند مکانی تولید	تولید متمرکز	۱۵	۱	۴	۱۰
	تولید غیرمتمرکز	۴۵	۱۹	۸	۱۸
	جمع	۶۰	۲۰	۱۲	۲۸
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۰۱	۰/۵۱		

گلجام
دوفصلنامه علمی - پژوهشی انجمن علمی فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

و سالیانه شناخته می‌شود و به تبع آن غالب محصولات به شکل فصلی و در خانه‌ها تولید می‌شود.

اطلاعات جدول شمارهٔ ۱۱ بیانگر این مطلب است که فرایند زمانی مستمری در غالب مناطقی که کشاورزی پررونقی دارند دیده نمی شود؛ همان‌گونه که در تشریح داده‌های جدول شمارهٔ ۱۰ اشاره شد، ظاهراً تولید قالی در این مناطق نه به عنوان حرفهٔ اصلی بلکه به عنوان فعالیتی مکمل کشاورزی در نظر گرفته می‌شود.

جدول شمارهٔ ۱۱. تحلیل رابطهٔ نوع فرایند زمانی تولید قالی با رونق کشاورزی در منطقه

		رونق کشاورزی			
		کم‌رونق	متوسط	پررونق	جمع
فرایند زمانی تولید	دوازده‌ماهه	۸	۸	۳	۱۹
	غیرمستمر منظم	۵	۰	۱۰	۱۵
	غیرمستمرنامنظم	۹	۴	۱۳	۲۶
	جمع	۲۲	۱۲	۲۶	۶۰
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۴۱		sig ۰/۰۰	

با این‌که شیوهٔ تعامل کارفرمایی در هر سه منطقه دیده می‌شود، در این میان شیوه‌های مشارکتی که به طور معمول درآمد بیشتری برای بافنده به همراه دارد، تنها در مناطق پررونق کشاورزی دیده می‌شود، که این امر را می‌توان به محدود بودن کمّی بافنده در این مناطق نسبت به حوزه‌هایی با رونق کشاورزی کمتر مرتبط

جدول شمارهٔ ۱۲. تحلیل رابطهٔ نوع تعامل کارفرما و بافندهٔ قالی با رونق کشاورزی در منطقه

		رونق کشاورزی			
		کم‌رونق	متوسط	پررونق	جمع
تعامل با بافنده	خویش‌فرمایی	۱	۴	۲	۷
	کارفرمایی	۲۱	۸	۱۷	۴۶
	مشارکتی	۰	۰	۷	۷
	جمع	۲۲	۱۲	۲۶	۶۰
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۴۲		sig ۰/۰۰	

دانست (جدول شمارهٔ ۱۲).

تحلیل همبستگی ویژگی‌های قالی‌های تولیدشده با فعالیت عاملیت‌ها؛ از موارد تحلیلی این بخش می‌توان به تحلیل همبستگی بُعد ساختاری عاملیت‌ها (میزان سازماندهی در تفکیک بخش‌ها و تخصص‌ها) با شاخصه‌های فرمی و فرایندی قالی‌ها تولیدی اشاره داشت. همچنین واکاوی نوع رابطهٔ دو راهبرد تولید محصولات متمایز و تولید صرفه‌جویانه با ابعاد فرمی و به‌ویژه فنی قالی‌های تولیدی، دیگر تحلیل‌های این بخش را شکل می‌دهد.

همان‌گونه که در جدول شمارهٔ ۱۳ مشاهده می‌شود، عاملیت‌های تولید تابلوفرش سازماندهی نسبی بیشتری در تفکیک بخش‌های مختلف خود دارند و از سویی دیگر عاملیت‌های تولید قالیچه کمترین سازماندهی در تفکیک بخش‌های عملیاتی تولید را دارند. لازم به ذکر است که تولید قالیچه بیشتر در حوزه‌های روستایی یا عشایری رواج دارد و بیشترین تولید تابلو فرش را عاملیت‌هایی از شهرهای بزرگ هدایت و ساماندهی می‌کنند. اهمیت داشتن بُعد تجاری تابلو فرش و نیز کمّیت بالای تولید آن، نسبت به قالیچه را می‌توان از جمله عوامل مهم سازماندهی بیشتر در این نوع عاملیت‌ها دانست.

سازماندهی در تفکیک بخش‌های عملیاتی تولید به طور نسبی در عاملیت‌های با فعالیت مستمر مشهودتر است. موقعیت مکانی و فضای فرهنگی کارگاه‌های غیرمستمر و اکثراً خانگی کمتر فضایی را برای سازماندهی، تفکیک بخش‌ها

جدول شمارهٔ ۱۳. تحلیل رابطهٔ میزان سازماندهی در تفکیک بخش‌ها با اندازهٔ قالی‌های تولیدی

		میزان سازماندهی در تفکیک بخش‌ها					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
اندازه قالی	تابلویی	۰	۰	۱	۸	۰	۹
	قالیچه	۴	۹	۴	۰	۰	۱۷
	قالی	۲	۴	۱۵	۸	۰	۲۹
	جمع	۶	۱۳	۲۰	۱۶	۰	۵۵
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۵۳				sig ۰/۰۰	

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

جدول شمارهٔ ۱۴. تحلیل رابطهٔ میزان سازماندهی در تفکیک بخش‌ها با فرایند زمانی تولید

		میزان سازماندهی در تفکیک بخش‌ها					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
فرایند زمانی تولید	دوازده‌ماهه	۰	۴	۷	۸	۰	۱۹
	غیرمستمر منظم	۰	۲	۱۲	۱	۰	۱۵
	غیر مستمر نامنظم	۲	۴	۱۳	۲	۲	۲۳
	جمع	۲	۱۰	۳۲	۱۱	۲	۵۷
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۳۴				sig ۰/۰۱	

و مهم‌تر از آن نظارت مستمر بر امر تولید مهیا می‌سازد (جدول شمارهٔ ۱۴).

با مطالعهٔ جدول تحلیلی شمارهٔ ۱۵، مشاهده می‌شود که تولید قالیچه در عاملیت‌هایی که راهبرد عملیاتی آن‌ها به نوعی تمایز محصولات و خدمات نسبت به مجموعه‌های رقیب بوده است، رواج گسترده‌تری دارد و یکی از ابعاد این راهبردهای تمایزی حفظ شاخصه‌های اصالتی محصولات یک منطقه به‌ویژه به لحاظ فرمی و ظاهری است.

جدول شمارهٔ ۱۵. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت با اندازهٔ قالی‌های تولیدی

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه‌های دیگر					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
اندازه قالی	تابلویی	۱	۸	۰	۰	۰	۹
	قالیچه	۰	۰	۱	۷	۱۰	۱۸
	قالی	۲	۱۲	۷	۴	۲	۲۷
	جمع	۳	۲۰	۸	۱۱	۱۲	۵۴
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۵۹				sig ۰/۰۰	

جدول شمارهٔ ۱۶. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت با شیوهٔ نمایش نقوش در قالی‌های تولیدی

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه های دیگر					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
سبک نمایش	گردان	۴	۱۳	۱۱	۸	۰	۳۶
	شکسته	۲	۰	۳	۲	۶	۱۳
	نیمه گردان	۰	۰	۰	۲	۳	۵
	جمع	۶	۱۳	۱۴	۱۲	۹	۵۴
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۳۷				sig ۰/۰۰	

مرتبط دانست.

در جدول شمارهٔ ۱۷ رواج شیوهٔ طبیعی در رنگرزی الیاف فقط در عاملیت‌هایی دیده می‌شود که در صدد تمایز محصولات خود نسبت به تولیدات مجموعه‌های رقیب هستند. به نظر می‌رسد با توجه نتایج جداول شمارهٔ ۱۵، ۱۶ و ۱۷، عاملیت‌هایی که راهبرد تمایزی را در تولید محصولات خود به کار بسته‌اند آگاهانه در صدد تولید محصولاتی با شاخصه‌های فرمی و فنی با کیفیت و در عین حال اصیل‌اند.

جدول شمارهٔ ۱۷. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت با شیوهٔ رنگرزی الیاف قالی‌های تولیدی

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه‌های دیگر					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
شیوه رنگرزی	رنگرزی طبیعی	۰	۰	۰	۰	۸	۸
	رنگرزی شیمیایی	۰	۵	۴	۷	۰	۱۶
	رنگرزی ترکیبی	۳	۸	۴	۹	۶	۳۰
	جمع	۳	۱۳	۸	۱۶	۱۴	۵۴
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۴۸				sig ۰/۰۰	

جدول شمارهٔ ۱۶ نشان می‌دهد که سبک نمایش شکسته، و به‌ویژه نیمه‌گردانِ نقوش، بیشتر در عاملیت‌های با راهبرد تمایزی محصولات دیده می‌شود، که در این‌جا نیز می‌توان این مسئله را با حفظ شاخصه‌های اصالتی قالی‌های تولیدی

بر خلاف راهبرد تمایزی عاملیت‌ها، در راهبرد صرفه‌جویانه استفاده از رنگزاهای شیمیایی و نیز مواد اولیهٔ درجهٔ دو رواج گسترده‌ای دارد. نوسان در بازار، اهداف تجاری کوتاه‌مدت و برنامه‌ریزی

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

جدول شمارهٔ ۱۸. تحلیل رابطهٔ راهبرد صرفه‌جویانهٔ عاملیت با شیوهٔ رنگرزی الیاف قالی‌های تولیدی

		شدت راهبرد صرفه‌جویانهٔ عاملیت‌ها					
		جمع	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم
شیوه رنگرزی	رنگرزی طبیعی	۸	۰	۰	۰	۲	۶
	رنگرزی شیمیایی	۳۰	۸	۱۰	۹	۳	۰
	رنگرزی ترکیبی	۱۹	۳	۵	۲	۳	۶
	جمع	۵۷	۱۱	۱۵	۱۱	۸	۱۲
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۱۹	۰/۳۹				

مقطعی برای تولید از مهم‌ترین عوامل اتخاذ رویکرد صرفه‌جویانه از سوی برخی عاملیت‌ها بود (جداول شمارهٔ ۱۸ و ۱۹).

جدول شمارهٔ ۱۹. تحلیل رابطهٔ راهبرد صرفه‌جویانهٔ عاملیت با کیفیت مواد اولیهٔ مصرفی

		شدت راهبرد صرفه‌جویانهٔ عاملیت‌ها					
		جمع	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم
مواد اولیه مصرفی	درجه۳ (نامرغوب)	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	درجه ۲	۳۴	۱۳	۸	۷	۳	۳
	درجه ۱ (مرغوب)	۲۳	۱	۵	۶	۳	۸
	جمع	۵۷	۱۴	۱۳	۱۳	۶	۱۱
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۱	۰/۵۳				

تحلیل همبستگی فعالیت عاملیّت‌ها با شاخص‌های علیّتی؛

در این بخش، تأکید بیشتر بر بُعد راهبردی و کارکردی عاملیت‌ها و نوع وابستگی آن‌ها از شرایط محیطی است. لذا تأثرات محیطی و تاریخی در راهبرد تمایزی عاملیت‌ها و نیز میزان وابستگی‌های محیطی در جغرافیاهای طبیعی مختلف تحلیل‌های این بخش را شکل می‌دهد.

همان‌گونه که در جدول شمارهٔ ۲۰ مشاهده می‌شود، راهبرد تمایزی در عاملیت‌هایی که در مناطق بیابانی مستقرند مشهودتر است.

جدول شمارهٔ ۲۰. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت‌ها با جغرافیای طبیعی منطقه

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه‌های دیگر					
		جمع	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم
جغرافیای طبیعی	بیابانی	۱۷	۸	۹	۰	۰	۰
	نیمه‌بیابانی	۱۷	۰	۴	۷	۳	۳
	معتدل کوهستانی	۲۲	۳	۲	۸	۶	۳
	جمع	۵۶	۱۱	۱۵	۱۵	۹	۶
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		sig ۰/۰۰	۰/۵۶				

جدول شمارهٔ ۲۱. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت‌ها با رونق کشاورزی در منطقه

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه‌های دیگر					
		جمع	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم
رونق کشاورزی	کم‌رونق	۲۲	۹	۹	۳	۱	۰
	رونق نسبی	۱۲	۰	۴	۴	۴	۰
	پررونق	۲۲	۲	۲	۳	۸	۷
	جمع	۵۶	۱۱	۱۵	۱۰	۱۳	۷
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۰۱۹ sig	۰/۴۹				

راهبرد تمایزی عاملیت‌ها در مناطق کم‌رونق به لحاظ کشاورزی بیش از مناطقی که کشاورزی پررونقی دارند مشاهده می‌شود. در تشریح نتایج جداول شمارهٔ ۲۰ و ۲۱ می‌توان به این نکته اشاره داشت که در بسیاری از مناطق بیابانی و نیمه‌بیابانی، که کشاورزی کم‌رونقی دارد، خود به خود شرایط محیطی رشد و گسترش قالیبافی (به‌ویژه به لحاظ نیروی انسانی تولید) مهیاتر و شیوه‌های تولید در این حوزه‌ها با تداوم و یکپارچگی بیشتری همراه است.

همچنین طبق اطلاعات به دست آمده از جدول شمارهٔ ۲۲، عاملیت‌هایی با راهبرد تمایزی در مناطقی بیشتر فعال‌اند که قدمت، سابقه و البته اعتبار در تولید قالی دارند (جدول شمارهٔ ۲۲).

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

جدول شمارهٔ ۲۲. تحلیل رابطهٔ راهبرد تمایزی عاملیت‌ها با سابقهٔ تاریخ قالیبافی در منطقه

		تمایز میان تولیدات عاملیت نسبت به مجموعه‌های دیگر					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
قدمت تولید تولیدکشاورزی	با قدمت تولید	۰	۳	۷	۱۵	۱۰	۳۵
	بدون قدمت تولید	۳	۸	۵	۳	۲	۲۱
	جمع	۳	۱۱	۱۲	۱۸	۱۲	۵۶
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۵۳				sig	۰/۰۳

جدول شمارهٔ ۲۳. تحلیل رابطهٔ تعاملات محیطی عاملیت‌ها با جغرافیای طبیعی منطقه

		تعامل عاملیت با شرایط جغرافیای طبیعی					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
جغرافیای طبیعی	بیابانی	۰	۴	۸	۱	۰	۱۳
	نیمه‌بیابانی	۷	۳	۸	۰	۰	۱۸
	معتدل کوهستانی	۳	۶	۷	۵	۴	۲۵
	جمع	۱۰	۱۳	۲۳	۶	۴	۵۶
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۴۸				sig	۰/۰۱

جدول شمارهٔ ۲۴. تحلیل رابطهٔ وابستگی فعالیت عاملیت‌ها با تقویم کشاورزی در جغرافیاهای طبیعی مختلف

		وابستگی فعالیت عاملیت‌ها با تقویم کشاورزی					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
جغرافیای طبیعی	بیابانی	۰	۴	۴	۴	۱	۱۳
	نیمه‌بیابانی	۷	۴	۳	۳	۴	۲۱
	معتدل کوهستانی	۲	۴	۰	۱۲	۷	۲۵
	جمع	۹	۱۲	۷	۱۹	۱۲	۵۶
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۵۴				sig	۰/۰۰

جدول شمارهٔ ۲۵. تحلیل رابطهٔ وابستگی فعالیت عاملیت‌ها با دسترسی‌های طبیعی در جغرافیاهای طبیعی مختلف

		وابستگی محل فعالیت عاملیت‌ها با دسترسی‌های طبیعی					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
جغرافیای طبیعی	بیابانی	۴	۴	۴	۱	۰	۱۳
	نیمه‌یابانی	۳	۶	۷	۲	۰	۱۸
	معتدل کوهستانی	۲	۳	۴	۶	۹	۲۴
	جمع	۹	۱۳	۱۵	۹	۹	۵۵
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۴۷				۰/۰۰ sig	

جدول شمارهٔ ۲۶. تحلیل رابطهٔ وابستگی فعالیت عاملیت‌ها با دسترسی‌های انسانی در جغرافیاهای طبیعی مختلف

		وابستگی محل فعالیت عاملیت‌ها با دسترسی‌های انسانی					
		خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	جمع
جغرافیای طبیعی	بیابانی	۰	۰	۲	۸	۳	۱۳
	نیمه‌بیابانی	۱	۲	۵	۸	۵	۲۱
	معتدل کوهستانی	۱	۱	۷	۱۱	۵	۲۵
	جمع	۲	۳	۱۴	۲۷	۱۳	۵۹
مقدار ضریب همبستگی V کرامر		۰/۵۷				۰/۰۰۱ sig	

در تفسیر جداول تحلیلی شمارهٔ ۲۳ تا ۲۶ می‌توان این‌گونه اظهار داشت که در مجموع وابستگی به شرایط جغرافیای طبیعی، تقویم کشاورزی و دسترسی‌های طبیعی به مواد اولیه در گزینش محل استقرار عاملیت‌هایی که در مناطق معتدل کوهستانی فعال‌اند اهمیت بیشتری دارد که این مسئله بی‌ارتباط با مکمل بودن حرفهٔ قالیبافی در مقایسه با مشاغل کشاورزی و دامپروری نیست، به عبارت دیگر در این نواحی پرداختن به حرفهٔ قالیبافی سختگیرانه‌تر انجام می‌گیرد؛ از سویی دیگر دسترسی به نیروی انسانی فعال از دغدغهٔ عاملیت‌های هر سه ناحیهٔ جغرافیایی است که به طور حتم در انتخاب محل فعالیت این عاملیت‌ها تأثیر فراوان و چشمگیری داشته است.

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

■ نتیجه‌گیری:

یکی از علل انتخاب « قالی» به عنوان پیکرهٔ مطالعاتی این مقاله حضور علل، شرایط و عوامل (کارگزاران) تأثیرگذار در فرایند خلق آن است؛ هر یک از این موارد در گسترهٔ زمانی و مکانی تکوین این محصول به شکل‌های گوناگونی در کنار هم قرار گرفته و تاریخ و جغرافیای قالی ایران را شکل داده‌اند. در این میان در بسیاری از پژوهش‌ها و مطالعات مربوط به این هنر، به علت نادیده گرفتن بسیاری از این مؤلفه‌های علیتی و عاملیتی، تحلیل‌های مبهم و ناقصی از چرایی موجودیت و دگرگونی‌های این هنر ارائه می‌شود؛ بر همین اساس این مقاله با رویکردی میان‌رشته‌ای در صدد واکاوی عواملی به شرح زیر بوده است:

الف ـ شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مختلف مفاهیم علیّت و عاملیّت در ارتباط با موجودیت و دگرگونی‌های قالی.

ب ـ شناسایی نوع و شکل تأثیر ابعاد مختلف علیّتی و عاملیّتی بر موجودیت و دگرگونی‌های قالی یک منطقه.

در تبیین مفاهیم سه‌گانهٔ این پژوهش (موجودیت و دگرگونی‌های قالی، علیت و عاملیت) و طبق قاعدهٔ مفهوم‌سازی، به سطح‌بندی این مفاهیم در سطوح ابعادی، مؤلفه‌ای و شاخصه‌ای پرداخته شد که در این فرایند موجودیت و دگرگونی‌های قالی در چهار بُعد فرمی، فنی، فرایندی و کمی مورد بررسی قرار گرفت؛ علیت‌های تأثیرگذار بر قالی نیز به سه بعد کارکردی (شامل کارکردهای مصرفی، اقتصادی و زیبایی‌شناسی)، جغرافیایی و تاریخی تقسیم شد و در نهایت برای عاملیت‌های قالی نیز ابعاد هویتی، ساختی، راهبردی و عملکردی در نظر گرفته شد که البته هر کدام از این ابعاد (در مفاهیم سه‌گانهٔ پژوهش) مؤلفه‌ها و نیز شاخصه‌هایی برای سنجش دارند.

در پاسخ به سؤال دوم مقاله، و با استناد به اطلاعات و تحلیل‌های انجام‌گرفته، می‌توان این گونه اظهار داشت که ابعاد مختلف فرمی، فنی، فرایندی و کمی تولید قالی در یک منطقه، در شرایط معمول، وابستگی نسبی به جغرافیای طبیعی آن منطقه و نیز شرایط تاریخی آن دارد؛ به‌ویژه این وابستگی در مناطقی که جغرافیای طبیعی نقش پررنگ‌تری در سبک زندگی مردمان ایفا می‌کند نمود بیشتری دارد. مثلاً در تحلیل‌های انجام‌گرفته در این پژوهش، به طور خاص تولیدات مناطق کوهستانی و معتدل و نیز مناطقی با رونق کشاورزی بالا، بیشتر متأثر از شرایط جغرافیایی پیرامون خود هستند. اما مطالعهٔ تحولات سه دههٔ اخیر در قالب حوزه‌های قالیبافی مطمح نظر در پژوهش، به کمرنگ شدن این وابستگی از یک سو و نقش پررنگ عاملیت‌های تولیدی در شکل دادن تصویر جدیدی از قالی منطقه از سوی دیگر اشاره دارد.

بر مبنای داده‌های جمع‌آوری‌شده و تحلیل‌های صورت‌گرفته بر روی آن‌ها، در چشم‌انداز امروز قالیبافی بسیاری از مناطق بررسی‌شده، تاریخ و جغرافیای یک منطقه به جای تأثیر مستقیم بر ابعاد فرمی و فنی قالی، بر گزینش‌های راهبردی و گاه کارکردی عاملیت‌ها تأثیرگذار بوده‌اند. مثلاً عاملیت‌هایی که در راهبرد خود تمایز محصولات تولیدی را نسبت به تولیدات مجموعه‌های رقیب در نظر دارند، به طور معمول سعی در حفظ حداکثری هماهنگی میان جغرافیا و تاریخ منطقه به عنوان شاخصه‌های متمایز در تبلیغ محصولات خود دارند. (استفاده از الیاف دست‌ریس، رنگرزی طبیعی، استفاده از طرح‌های بومی و با اصالت... .) نکتهٔ دیگر تأثیر «عاملیت‌های سرنمون» بر عاملیت‌های منطقه‌ای است؛ بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده در دهه‌های اخیر، گرایش بسیاری از مناطق قالیباف به سمت تولیدات حوزه‌هایی مانند نائین، کرمان و کاشان مشاهده شده است که آغاز این گرایش در بسیاری از مناطق از اواخر دههٔ شصت بوده است و در برخی از آن‌ها تا به امروز ادامه دارد. «عاملیت‌های سرنمون» به‌نوعی الگوهای تولیدی موفق از منظر اقتصادی و زیبایی‌شناختی هستند که عاملیت‌های یک منطقه آن‌ها را تقلید می‌کنند و بسیاری از عاملیت‌ها ابعاد ساختاری، راهبردی و عملکردی خود را بر مبنای تولید محصولات «عاملیت سرنمون» پایه‌گذاری می‌کنند یا تغییر می‌دهند و این تصویری است که بسیاری از حوزه‌های قالیباف این پژوهش از دههٔ هفتاد به بعد از خود باقی گذاشته‌اند.

«عاملیت‌های رقیب» پدیده‌های دیگری

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]

هستند که تغییرات نسبتاً گسترده‌ای را در فعالیت عاملیت‌های تولیدی و قالی‌های تولیدشده باعث شده‌اند. «عاملیت‌های رقیب» در این‌جا به کلیهٔ عوامل تولید و عرضهٔ مفرش‌ها و کفپوش‌هایی اطلاق می‌شود که به‌نوعی رقیب قالی‌های دستبافت محسوب می‌شوند؛ زیرا فعالیت آن‌ها الگوهای متفاوت مصرفی، زیبایی‌شناختی و اقتصادی را برای مصرف‌کننده فراهم می‌سازد. مثلاً فرش‌های ماشینی، کفپوش‌های جدید و حتی مبلمان امروزه رقیبانی سرسخت برای قالی دستبافت هستند و عرصهٔ انتخاب این محصول را برای مصرف‌کننده تنگ‌تر و متفاوت کرده‌اند. گرایش تعداد زیادی از عاملیت‌های تولید قالی به سمت تولید ابعادِ قالیچه‌ای و گسترش تولید تابلوفرشبافی تأثیر غیرمستقیم الگوهای مصرفی، زیبایی‌شناختی و اقتصادیِ «عاملیت‌های رقیب» را بر فعالیت عاملیت‌های تولیدی نشان می‌دهد. در محدودهٔ جغرافیای این پژوهش، در بیشتر مناطق از اوایل دههٔ ۸۰ شاهد ظهور و گسترش سریع تابلوفرشبافی هستیم که این امر تا به امروز نیز در بسیاری از حوزه‌ها، فارغ از نوع جغرافیای طبیعی و انسانی آن‌ها یا قدمت تاریخی قالی‌های تولیدی‌شان، ادامه دارد.

در امر هدف‌گذاری برای تولید قالی در یک منطقه، مطالعه و شناخت عمیق کلیهٔ ابعاد علیتی و عاملیتی، علاوه بر پیش‌بینی آسیب‌های احتمالی، مناسب‌ترین راهبرد تولیدی را نیز به تولیدکنندگان و سایر برنامه‌ریزان این حوزه پیشنهاد می‌دهد. همچنین لحاظ کردن نقش عاملیت‌های سرنمون و رقیب در تولید قالیِ یک منطقه، تصویری جامع‌تر و البته واقعی‌تر از شرایط پیش رویِ تولید قالی در آن منطقه را ارائه می‌دهد.

■ منابع

- ابراهیمی، مرتضی (۱۳۹۳). «بررسی ضرورت‌های مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزهٔ علوم انسانی»، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶ (۲)، ۳۲ـ۱۹.
- باباجمالی، فرهاد (۱۳۹۱). «مؤلفه‌های ژئوفورمولوژی و تأثیر آن بر هویت مدنی و هنر فرش دستباف ایران»، رسالهٔ دکتری، دانشکدهٔ علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی اصفهان، دانشگاه اصفهان.
- بدری‌فر، منصور (۱۳۹۲). جغرافیای انسانی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- جل، آلفرد (۱۳۹۰). هنر و عاملیت (به سوی نظریهٔ جدید انسان‌شناختی)، تهران: فرهنگستان هنر.
- رستمی، فرشته (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی ـ میان‌رشته‌ای چاپ و تولید کتاب‌های داستانی سیمین دانشور و بلقیس سلیمانی»، مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۷ (۳)، ۹۲ـ۶۳.
- رضاییان، علی (۱۳۸۷). مبانی سازمان و مدیریت، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- روشه، گی (۱۳۹۲). تغییرات اجتماعی، تهران، نشر نی
- زمردیان، محمدجعفر (۱۳۸۱)، ژئومرفولوژی ایران؛ فرایندهای ساختمانی و دینامیک‌های درونی، جلد ۱ و ۲، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- ژوله، تورج (۱۳۷۵). برگی از قالی خراسان، تهران: شرکت سهامی فرش ایران.
- ـــــــ (۱۳۹۲). زیرساخت‌های فکری و مبانی نظری دانش فرش‌شناسی، تهران: برگ نو (یساولی).
- شکویی، حسین (۱۳۷۵). اندیشه‌های نو در فلسفهٔ جغرافیا، تهران: انتشارات گیتاشناسی.
- صوراصرافیل، شیرین (۱۳۷۹). فرش خراسان، تهران: آفتاب.
- علایی طالقانی، محمود (۱۳۹۲). ژئومرفولوژی ایران، تهران: قومس.
- فرامرز قراملکی، احد (۱۳۸۰). روش‌شناسی مطالعات دینی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۲). مبانی جامعه‌شناسی علم، تهران: طهوری.
- کیوی، ریمون و لوک وان کامپنهود (۱۳۸۸). روش تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: توتیا.

گلجام
دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۳۲
پاییز و زمستان ۱۳۹۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-02]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1396.13.32.7.7]